

Formování a proměny českého politického programu po roce 1861 v kontextu dobového tisku

Pavel KRÁKORA

Formation and Changes of Czech Political Programme after 1861 in the Context of Contemporary Press

Abstract: This study deals with the Czech politics and Czech political press in the years 1848–1849 and during the second half of 19th Century. The emphasis is put on fundamental programme foundations, which were presented in contemporary press. Mentioned is also specific and unique character of political press in the Czech Lands and application of that theme in curriculum of history and civics.

Key Words: Political parties, Czech Lands, Programme foundations, Press, National Party, Curriculum, History, Civics

Úvod

Téma formování a proměn českého politického programu v průběhu druhé poloviny 19. století se stalo předmětem několika studií a bylo rovněž zakomponováno do kompendií širěji pojednávajících o daném období českých dějin. Následující text bude zaměřen na genezi české politiky a jejích programových východisek na stránkách tehdejšího tisku, který v každodenním životě raných politických stran sehrával stěžejní roli a byl fakticky jediným prostředkem, díky němuž mohly politické strany komunikovat se širší veřejností, prezentovat svůj

program, postoje k aktuálnímu dění či podávat informace dotýkající se jejich personálního zázemí a činnosti v zastupitelských orgánech.

1. Zrod české politiky a stranického tisku (1848–1860)

Základy reálného formování ideových koncepcí, z nichž vycházela moderní česká politika druhé poloviny 19. století, lze nepochybně klást do revolučních let 1848–1849. V průběhu března 1848 – tzn. v prvních revolučních dnech – byly směrem k vídeňským centrálním institucím zřetelně artikulovány státoprávní a jazykové požadavky, s nimiž vystoupila rodící se česká politická reprezentace, v jejímž čele stanuly v té době respektované osobnosti z řad již etablované české inteligence symbolizované jménem Františka Palackého, vedle něj však také dalších, jako byli František August Brauner, František Ladislav Rieger či Karel Havlíček Borovský. Posledně jmenovaný stál na počátku dubna 1848 u zrodu jednoho z prvních ryze politických deníků v Čechách nesoucího název Národní noviny. Jejich vydavatelem, který zároveň zajišťoval financování listu, byl v prvních měsících existence listu hrabě Vojtěch Deym (1812–1863), reprezentant významné části šlechtické obce stavějící se za české státoprávní požadavky, později (od roku 1861) označované jako strana konzervativního velkostatku. První číslo Národních novin vyšlo 5. dubna 1848 s úvodním slovem K. H. Borovského, v němž veřejnost mj. vyzývá k aktivní angažovanosti: „Národe můj! Zapomeň na dvě století hanebné poníženosti! Wyhub z paměti své upomínku na tyto nešťastné, kterážto upomínka jako skála dusí důvěru twau v sebe. Odlož se sebe přílišnou skromnost, která se nesluší potomkům Táborů! Zapomeň již na to, čím jsi byl po bitvě na Bílé Hoře, ale pamatuj na své staré časy... Wyhledej w dějinách svých welikých ony listy, na kterých zaznamenáni jsau welicí činové otců twých: těmi tuž nyní mysl swau, těmi podněcuj ducha svého, těmi připravuj sebe též k welikým činům! ... Nyní nastala doba žně. Ted' – aneb nikdy! Takto zní hlas osudu budící nás ke statečné činnosti.“¹ Na stránkách tohoto deníku, jehož náklad postupně dosáhl přes 2000 kusů (srov. Bednařík, Jirák, Köpplová, 2011, s. 101), byl zřetelný jeho příklon k nově zformovanému a také nejvýznamnějšímu proudu české

politiky – tj. liberálnímu, resp. národně-liberálnímu. Právě zde došlo na pokračování ve dnech 15. a 18. dubna 1848 k uveřejnění dopisu F. Palackého (pod názvem Psaní do Frankfurtu), v němž odmítavě reagoval na pozvání účastnit se zasedání Frankfurtského sněmu, který se měl stát tribunou v procesu vytvoření jednotného německého státu zahrnujícího ve své maximální variantě také české a rakouské země. Palackého psaní do Frankfurtu, jež prostřednictvím Národních novin mohlo vstoupit do širšího povědomí probouzející se české občanské veřejnosti, se stalo se svou koncepcí austroslavismu a federalizované rakouské monarchie jako garanta trvalého rozvoje všech národů a národností nacházejících se na jejím teritoriu pro následující desetiletí jedním ze stěžejních východisek českého národně-liberního politického programu².

Po nuceném rozpuštění tzv. kroměřížského sněmu a vydání oktrojované Stadionovy ústavy na počátku března 1849 se Národní noviny, tehdy již plně kontrolované K. H. Borovským, začaly ostře vymezovat proti nově nastoleným poměrům, jež objektivně směřovaly k částečné obnově způsobu vlády před březnem 1848. Volaly po naplnění státoprávních požadavků z let 1848 a 1849 a také po obnově konstitučního zřízení. Vydavatel se proto záhy dostal do konfliktu s vládními úřady. Spor vyvrcholil definitivním zákazem vydávání Národních novin v lednu roku 1850. K. H. Borovský poté ještě krátce umožňoval prezentovat kritické a protivládní postoje české liberální politiky na stránkách časopisu Slovan, nicméně i jeho vydávání bylo krátce nato – v srpnu roku 1851 – po opakované úřední konfiskaci samotným K. H. Borovským zastaveno.

Krátce po zveřejnění tzv. silvestrovských patentů poslední den roku 1851, které fakticky anulovaly dosavadní ústavu a jsou spjaté s počátky tzv. bachova neoabsolutismu, byl v květnu roku 1852 vydán tiskový zákon (*Press-Ordnung vom 27. Mai 1852 für das Kaiserthum Oesterreich*)³. Na základě tohoto nařízení (novelizováno v roce 1859) bylo možné po předchozích varováních konfiskovat a v konečném důsledku i zastavit vydávání kteréhokoli listu nebo časopisu. Nutno podotknout, že uvedené „Press-Ordnung“ bylo poměrně hojně uplatňováno po celá padesátá léta a především po obnovení ústavnosti na počátku

šedesátých let 19. století. Teprve nový tiskový zákon z března roku 1863 znamenal určitou liberalizaci, když tisk vyňal z pravomoci policejních úřadů, které každému listu či časopisu schvalovaly koncesi, a podřídil jej řádným soudům. I nadále však zůstala v platnosti dílčí restriktivní opatření představovaná zejména kaucí, kterou musel každý zájemce o vydávání listu složit, a o kterou mohl v případě negativního rozhodnutí soudu přijít, čímž automaticky došlo k jeho pozastavení (srov. Borovička a kol., 2012, s. 569). Obecně lze konstatovat, že v době bachova neoabsolutismu přestal denní tisk jako svobodná tribuna jednotlivých politických proudů a tím také jako faktor ovlivňující veřejné mínění fakticky existovat.

2. Český politický tisk v éře konstituce (od roku 1861 do počátek 20. století)

Zlom přichází až v souvislosti s proklamací říjnového diplomu roku 1860, na jehož základě se zákonodárná moc opětovně přiznávala říšské radě a jednotlivým zemským sněmům, a zejména s vydáním Schmerlingovy ústavy 26. února následujícího roku. S vyhlášením voleb do zastupitelských sborů, které se uskutečnily téměř bezprostředně po vydání ústavy v průběhu jarních měsíců roku 1861, se uskutečnila obroda české politiky v rámci habsburské monarchie, která v mnoha ohledech přímo navazovala na období let 1848–1849, a to především v případě národně-liberálního proudu. Ten se postupně etabloval v podobě politického subjektu honoračního typu nesoucího název Národní strana, později známá spíše pod označením staročeši, která na české politické scéně zaujala dominantní postavení po dobu třiceti let – do roku 1891.

Tiskovým orgánem národní strany se vzápětí vstaly Národní listy, pro jejichž vydání získal koncesi mladý advokátní koncipient Julius Grégr již v listopadu 1860. Národními listy byla založena v evropském ale i světovém kontextu poměrně ojedinělá tradice stranického tisku, která v českém prostředí přetrvávala až do první poloviny devadesátých let 20. století (srov. Borovička a kol., 2012, s. 550). V úvodníku svého prvního vydání z 1. ledna 1861 deník otiskl text z pera jednoho

z předáků národní strany F. L. Riegera, který plně korespondoval se základními programovými tezemi staročechů platnými v i následujících desetiletích. Jejich stěžejní bod představovalo české státní právo. Právě v ustanoveních říjnového diplomu spatřovali staročeši garanci práva historického, jehož podstata byla – slovy F. L. Riegera – definována následovně: „Jakých-koli práv a ctí nabyt starý stát český, všechny byly společny veškerému obyvatelstvu koruny České bez rozdílu, ačkoli se v něm měnily během věkův poměry stavův a poměry společenské, tak že jednou páni, jednou rytířstvo, jednou zase měšťanstvo vedlo přední hlas za ní. Historická tato osobnost žije posud, jakkoli se v rozličném věku měnila povaha její, jakkoli v rozličných dobách krev její tu rychleji tu zase volněji proudila, jakkoli mysl její tu neslýchanou smělostí vzhůru se pnula, tu krotce si vedla, tu zase znova se vzpružila ku skutkům šlechtným. Měnic se takto ve případnostech, zůstala vždy tatáž ve své podstatě, a po dnešní den cítí se a žádá práva svého, pro jehož hájení má zajisté srdce i vůli. Protož hlásí se, aby práva jejího bylo šetřeno jak ve spolku Rakouském, tak i v poměrech zahraničních. Právní poměry koruny České k starému státu německému a nověji ke spolku svrchovaných knížat německých zakládají se na starých smlouvách mezinárodních a na základních právech koruny České, stvrzených mnohými přísahami králů našich a nemohou tudy změněny, aniž tedy koruna naše zbavena býti svrchovanosti své bez dobrovolného přivolení všeho národa této koruny na sněmě valném, všem zemím koruny společném.“⁴

Prostor byl v textu věnován také dalším aspektům programu národní strany. Odmítnutí se v něm dočkaly politická privilegia šlechty platná do revolučního roku 1848. Nicméně šlechtu – především konzervativní (státoprávní) velkostatek – považovali staročeši za partnera při prosazování českého státního práva. Pomyslná programová koalice staročechů a české státoprávní šlechty se na půdě českého zemského sněmu záhy skutečně zformovala a fakticky přetrvala až do počátku devadesátých let 19. století. Jako přirozené vnímali staročeši rozdělení občanů (myšleno pak především oprávněných voličů) do volebních kurií podle hesla „stejná břemena, stejná práva ... aneb jiným slovem: politická práva budtež přiměřena břemenům občanův, a tudy i zastupitelství

země rozdělena dle daní a počtu obyvatelstva se slušným ohledem na inteligenci“⁵. Ve vztahu k samosprávě se národní strana zasazovala o pokud možno co nejširší kompetence, zastoupení občanů a efektivitu tak, „aby všickni dle zákonův přirozených vyvinutí údové státního tělesa mohli samostatně pohybovati se v mezích potřeby a přirozenosti své, a aby pohybování jejich řídilo se jedním svorným duchem, ale též volným ruchem člověka, nikoli pak železnými obratly stroje nějakého na způsob automatův. Rodina, obec, župa neb kraj, země a historická koruna naše měj tedy svůj obor samosprávy..., neboť účastenství občanů ve správě věcí obecných probudí tisíceré síly prvé neznané, probudí i ctnost občanskou...“⁶.

Ve svém programovém provolání dále staročeši Riegerovým prostřednictvím neopomněli zdůraznit rovnost všech občanů před zákonem, náboženské svobody a „neodvislosti ... vnitřní správy“ církve „od státu“, dovolávali se „úplné občanské rovnoprávnosti Židů“, avšak s tím, aby „jsouce spoluobčany našimi též sami vystoupili z výlučného postavení svého a přestali se považovati za cizince mezi námi, aby splynuli s národem, v jehož lůně žijí, aby jeho snahy kulturní, jeho názory mravní a společenské přijali za své...“⁷. Za samozřejmou ve svém programu považovali staročeši „svobodu tisku celou a pravou, neporušenou ordonancemi, libovolnými koncesemi a policejním dobrým zdáním...“. V souladu s liberální orientací rovněž zdůrazňovali, aby „vláda ... dopřála všemožné volnosti výrobě statků a výměně jich, jsou přesvědčena, že jednotlivci lépe se postarají o hmotný prospěch svůj, než jakékoli ... tak řečené ochranné zákony, vynucující často poměry nepřirozené...“⁸.

Významnou pasáž programu národní strany reprezentovala národnostní otázka. Stěžejní důraz byl v daném ohledu kladen na zásadu „rovnoprávnosti národní“ a jejího důsledného „provedení ve všem životě veřejném, ve školách a úřadech bez rozdílu“ s tím, „aby školy naše vůbec byly tak zřízeny, aby každý vzdělanec u nás znal druhý jazyk zemský...“⁹. Moravu sice vnímali staročeši jako jednu z historických zemských (stavovských) entit existujících v rámci monarchie, nicméně prizmatem národnosti „je ... Moravan takřka alter ego – sám druhý Čech, Moravan rodem a krajinou, Čech národem“¹⁰.

Národní listy, jak bylo zmíněno výše, představovaly list úzce svázaný s Národní stranou, který prosazoval a hájil její program. Po nástupu pasivní rezistence staročechů vůči zemskému sněmu a říšské radě však pozvolna začaly názorově inklinovat k tzv. mladočeskému křídlu národní strany, jehož významným představitelem byl právě jejich vydavatel J. Grégr. V pasivní rezistenci – dlouhodobě zastávané staročechy společně se s konzervativní (státoprávní) českou šlechtou – spatřovalo mladočeské křídlo čím dál víc kontraproduktivní akci, která se mívá účinkem a naopak vede k izolaci a ztrátě vlivu na politické dění. V roce 1874, po secesi mladočeského křídla a vzniku Národní strany svobodomyslné, se Národní listy definitivně staly tiskovou tribunou tohoto nově vzniklého politického subjektu. Ve vydání z 27. prosince 1874, tj. dva dny po ustavujícím sjezdu Národní strany svobodomyslné, zveřejnil deník pod názvem Resoluce národní strany svobodomyslné její program. Sestával z osmi základních okruhů. První se dotýkal rovnosti práv všech občanů, úplné náboženské svobody, rozšíření volebního práva a rozšíření kompetencí samospráv, ve druhém okruhu se mladočeši ostře vymezovali vůči politice pasivní rezistence, především ve vztahu k českému zemskému sněmu: „Budiž tedy přední péčí národní strany svobodomyslné, aby místo dosavadního trpného odporu zaujal odpor činný, na místo dosavadní nečinnosti aby vstoupil obětavý zápas, neúnavná práce a činnost ve všech oborech veřejného života...“ Ve třetím okruhu mladočeši garantovali, že se budou domáhat „nejen uznání a uskutečnění samostatnosti a samosprávy zemí českých na základě platného a neporušitelného státního práva“¹¹, ale i spravedlivého řešení národnostní otázky ve všech sférách veřejného života počínaje adekvátním rozdělením volebních obvodů, přes otázky školství a otázky užití češtiny a němčiny v úředním styku. Čtvrtý okruh požadoval zásadní liberalizaci stávajícího systému voleb – tzn. odstranění kuriového systému a zavedení všeobecného volebního práva. Pátý okruh byl věnován otázkám školství s požadavkem bezplatného „vyučování na veškerých školách národních a středních“, objevil se požadavek navýšení platů učitelů a v neposlední řadě měla být v co nejkratší době zřízena samostatná česká univerzita. V šestém okruhu se mladočeši zavazovali „k zvelebení rolnictví, k oživení průmyslu a obchodu“ a „k obhájení

potřeb dělnictva“¹². Sedmý okruh se týkal snahy více zapojit veřejnost do politického dění a řešení národnostních otázek, osmý okruh byl zaměřen na principy vnitřního fungování Národní strany svobodomyslné v čele se stálým jedenadvacetičlenným důvěrnickým sborem (předsednictvem).

Rozdíly v programu staročeků a mladočeků lze mimo postoje k pasivní rezistenci spatřovat především v odlišném vnímání volebního práva, a tím i snaze opírat se o širší vrstvy obyvatel včetně chápání nově vyvstávající dělnické otázky. Ta se sice nedlouho poté stala doménou sociální demokracie a jejího tisku (Dělnické listy, Budoucnost či liberecký Arbeiterfreund), avšak byla zároveň dlouhodobě tlumena možností sociální demokracie v důsledku kuriového volebního systému prosadit se na parlamentní, resp. sněmovní půdě. Odlišný a na stránkách tisku obou stran dobře patrný, byl také postoj ke konzervativní šlechtě, k níž se mladočeši stavěli značně rezervovaně až odmítavě. Podobně tomu bylo ve vztahu ke katolické církvi, která v rámci národní strany reprezentovala významné mocenské křídlo, avšak mladočechy byla stále zřetelněji vnímána jako regresivní element. Naopak nepřehlédnutelný soulad mezi staročechy a mladočechy panoval ve vztahu k prosazení českého státního práva, které pro oba politické subjekty nadále představovalo zásadní programové východisko.

Program staročeků po ztrátě Národní listů hájily deníky Národ, který poprvé vyšel dne 15. prosince 1863 s úvodníkem Náš program. Článek fakticky obsahoval (podobně jako Riegerův text v Národních listech z 1. ledna 1861) koncepci staročeské politiky se zdůrazněním národní jednoty a obhajoby spolupráce s konzervativním velkostatkem (srov. Borovička a kol., 2012, s. 560). V průběhu dubna a května 1865 na stránkách tohoto listu zveřejnil F. Palacký sérii programových, resp. ideově-politických úvah později známých pod názvem Idea státu rakouského, v nichž opětovně varoval před dualismem a vyjádřil přesvědčení o federalizované monarchii jako ideálním politickým a životaschopným konceptu, avšak zároveň vyslovil skepsi, zda je vůbec habsburská monarchie schopna tuto vizi kdy naplnit. V květnu roku 1866 však deník Národ v důsledku finančních a organizačních potíží zanikl.

Teze staročeské politiky v následujících letech hájily několikrát listy, za všechny lze zmínit německy psanou Politik (vlastník Jan Stanislav Skrejšovský), deníky Národní pokrok a Koruna, v sedmdesátých letech deník Pokrok, který se v roce 1886 přejmenoval na Hlas národa. Po krachu punktací v roce 1890 a následné drtivé porážce staročechů ve volbách do zemského sněmu a říšské rady se jako relativně úspěšný deník prosadila a udržela Národní politika vycházející od roku 1883. Představovala jeden z posledních reliktnů původně široké palety staročeského tisku, který na svých stránkách hájil program české Národní strany, jehož základem se na přelomu 19. a 20. století – tj. v době rozmachu moderních ideově a stavovsky vyhraněných politických stran – stala snaha, nutno podotknout, že v tehdejších poměrech již značně iluzorní, o všennárodní jednotu za účelem dosažení českých státoprávních požadavků v té podobě, jak byly formulovány na samém počátku šedesátých let 19. století.

Závěr

Určujícími faktory pro vývoj a následné směřování české politiky v Čechách, podobně i na Moravě, po roce 1848, resp. po roce 1861 do konce 19. století se staly dva (vše)národně a liberálně orientované politické subjekty – Národní strana (staročesi) a od roku 1874 Národní strana svobodomyšlná (mladočeši, na Moravě od roku 1891 Lidová strana na Moravě) – původně liberálnější a v mnoha ohledech antiklerikální frakce staročechů. Úzce profilovaný stranický tisk představoval v českých zemích v evropském kontextu určité specifikum, které bylo počínaje již rokem 1848 vnímáno jako integrální součást daného politického subjektu, resp. ideového proudu. Právě v období druhé poloviny 19. století zaznamenává stranický tisk zásadní vzestup a stává se určujícím faktorem pro formování veřejného mínění a v jistém smyslu také formování základů občanského vědomí.

Uvedená problematika zároveň představuje téma, jež lze vhodně a v relativně široké škále reflektovat v rámci kurikula dějepisu, resp. občanské výchovy, občanské nauky a základů společenských věd (blíže viz Labischová, 2011) jak na středních školách, gymnáziích, tak

na druhém stupni základních škol. V souvislosti s vývojem politických stran a jejich tiskových orgánů se nabízí možnosti ilustrovat proces formování občanské společnosti a jejich institutů, vývoj volebního práva, parlamentarismu či nastítní profily významných osobností veřejného ale i vědeckého a uměleckého života české společnosti sledovaného období. Postuláty české politiky je bezesporu možné sledovat v politickém, společenském a správním diskurzu v éře samostatné československé státnosti po roce 1918 (blíže viz Krákora a kol., 2015; Nováková a kol., 2015). V neposlední řadě lze prostřednictvím daného tématu přiblížit geografickou strukturu a základní geopolitické souvislosti v kontextu existence habsburské monarchie druhé poloviny 19. století včetně postavení (resp. významu) českých zemí v rámci tohoto mnohonárodnostního celku se všemi klady i zápory, které s sebou nutně přinášelo.

Literatura a zdroje:

- BEDNAŘÍK, P., JIRÁK, J., KÖPPLOVÁ, B. *Dějiny českých médií. Od počátku do současnosti*. Praha. Grada, 2011.
- BOROVÍČKA, M., KAŠE, J., KUČERA, J., BĚLINA, P. *Velké dějiny zemí Koruny české. Díl XII. a (1860–1890)*. Praha: Paseka, 2012.
- Das Strafgesetz über verbrechen, vergehen und uebertretungen: die Strafgerichts-Competenz-Verordnungen und die Press-Ordnung vom 27. Mai 1852 für das Kaiserthum Oesterreich, Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei*. Wien, 1852.
- KOŘALKA, J. *Češi v Habsburské říši a Evropě 1815–1914*. Praha: Argo, 1996.
- KRÁKORA, P. a kol. *Významné události soudobých českých dějin a jejich reflexe v médiích*. Praha: Epocha, 2015.
- LABISCHOVÁ, D. Empirical Research on Historical Consciousness in History Didactics, Its Possibilities and Perspectives. In *New Educational Review*, 2011, roč. 25, č. 3, s. 262–271.
- Národní listy*, roč. 1, 2, 15 a 16 (1861, 1862, 1874 a 1875)
- Národní nowiny*, roč. 1 a 2 (1848 a 1849)
- NOVÁKOVÁ, Z. a kol. *Státní správa a samospráva v českých zemích po roce 1918 se zřetelem na oblast školství*. Praha: Epocha, 2015.
- URBAN, O. *Česká společnost 1848–1918*. Praha: Svoboda, 1982.

Poznámky:

- ¹ Národní nowiny, roč. 1, č. 1, 5. 4. 1848, s. 1.
- ² Politický program českých národních liberálů, jehož základy byly formulovány F. Palackým ve známém dopise frankfurtskému sněmu, se stal stěžejním stavebním kamenem programu staročeské strany etablované na počátku 60. let 19. století. Vedle koncepce austroslavismu byl stále větší důraz kladen na prosazení českého státního práva, které se následně v různé intenzitě promítá také v programech dalších českých politických stran (vyjma sociální demokracie) formujících se od 70. let 19. do počátku století 20. Blíže k dané problematice např. URBAN, O. Česká společnost 1848–1918. Praha: Svoboda, 1982.
- ³ *Das Strafgesetz über verbrechen, vergehen und uebertretungen: die Strafgerichts-Competenz-Verordnungen und die Press-Ordnung vom 27. Mai 1852 für das Kaiserthum Oesterreich, Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei.* Wien, 1852.
- ⁴ Národní listy, roč. 1, č. 1, 1. 1. 1861, s. 1–2.
- ⁵ Tamtéž.
- ⁶ Tamtéž.
- ⁷ Tamtéž.
- ⁸ Tamtéž.
- ⁹ Tamtéž.
- ¹⁰ Tamtéž.
- ¹¹ Národní listy, roč. 15, č. 354, 27. 12. 1874, s. 1–2.
- ¹² Tamtéž.

Kontakt na autora příspěvku:

Mgr. Pavel Krákora, Ph.D.
Katedra společenských věd
Pedagogická fakulta Univerzity Palackého
Žižkovo nám. 5
771 40 Olomouc
e-mail: pavel.krakora@upol.cz